

Berkesi Sándor

Kodály Zoltán és a református egyházzene

A hitvalló római katolikus Kodály Zoltán ökumenikus gondolkodását bizonyítja, hogy a 20. század magyar zenetörténetében ő indítja el a református egyházzene reneszánszát. Életművében a versmegzenésítések kiemelten fontos helyet foglalnak el. A Mester, aki a humán tudományoknak is magas szinten volt birtokában, biztos kézzel választotta ki azokat a költeményeket, amelyek az adott korban üzenetértékűek voltak. Élete végén az utolsó vers, amelyre kórusmű megkomponálását tervezte, Ady talán legkoncentráltabb vallásos költeménye, *Az Isten harsónája* című alkotása. Ez sajnos terv maradt csupán. Mégis nekünk, az utókor-nak szól a testamentum:

„Parancsa ez: mindenki éljen.

Parancsa ez: mindenki örüljön.”

Vizsgáljuk meg, hogy Kodály életének stációi, azok meghatározó élményei és hatásai, hogyan érelték a protestáns anyanyelvviségünket formáló egyházzenei életmű kibontakozását; hogyan inspirálták a Kodály-tanítványokat és mai zeneszerzőinket; és mire kötelezi a Kodály-örökség a magyar egyházzene jövőjét?

A Felvidéken (a mai Szlovákiában), a Kis-Kárpátok és a Vág völgye közötti medencében fekszik a nagy történelmi múlttal rendelkező város, Nagyszombat. Egyik fő ékessége a kéttornyú, gótikus Szent Miklós székesegyház, ahová a 19. század második felétől az érseki főgimnázium diákjai nagymisére jártak. A fennmaradt legenda szerint 1895 táján vasárnaponként egy különös tehetséggel megáldott kisdiák nem a társaival együtt ült le a földszinten, hanem fellopako-dott a karzatra, hogy meglesse az orgonistát a kántori szolgálat közben. A karzattérben szétnézve tört hangszerdarabokat, gyűrött kottákat talált a földön. Lehajolt értük, felvette őket, és eltűnődött, vajon milyen lehetett ott hajdan a zenei élet. Megpróbálta elképzelni, hogyan szólhattak egykor ezek az összetört hangszerek; milyen lehetett az a hajdani zenekultúra, amelynek csupán töredékes relikviái maradtak meg. És vajon feltámasztható-e, életre kelthető-e, hogy újra, diadalmasan zengve, betöltse az országot? Lesz-e aki megfogalmazza, lesz-e aki befogadja, lesz-e valaha újra egy erősebb, egészségesebb és teljesebb nép, amely élni tud a zene semmi mással nem pótolható áldásaival?

Nagyszombatban a gimnazista Kodály Zoltán egy életre szóló szellemi-lelki alapozást kap. A Székesegyház gazdag kottatárát bújja, tanulmányozza a partitúrákat; elméleti felkészültség nélkül, tudásszomjtól hajtva ismerkedik a

zenetörténet nagy vokálszimfonikus remekműveivel. A gimnáziumban ugyanakkor olyan magas szintű humán műveltségre tesz szert, hogy saját bevallása szerint, például, az érettségi után a görög nyelv tanítására is bátran vállalkozhatott volna. A budapesti Zeneakadémián zeneszerzésből, az ELTE-n magyar-német szakon szerez diplomát, és tagja a híres Eötvös Kollégiumnak. Doktori disszertációját már tekinthetjük tudományos munkássága első fontos állomásának. Címe: *A magyar népdal strófaszervezete*. Eljut Berlinbe, Párizsba, élmény számára a francia impresszionista zene, első renden Debussy felfedezése. Vikár Bélától megtanulja a fonográf kezelését. Első népdalgyűjtő útjáról a felfedezés megittasult örömeivel tér haza. A Bartók Bélával való egyre érlelődő barátságról később így vall: „... Feltetszett előttünk egy, a népből újjászületett művelt Magyarország képe. Ennek megvalósítására rászántuk életünket” (Bónis). Kodály ifjúkori, főleg hangszeres műveinek első zsengeit a hivatalos kritika nagyrészt ellenségesen, nemegyszer gúnyosan fogadta. Aztán világháború a vesztes oldalon; Tanácsköztársaság, melynek idején Bartókkal és Dohnányival a zenei direktórium tagja lesz; majd TRIANON. A kommün bukása után fegyelmik, meghurcoltatás – a Mester zeneszerzői vénája elapad.

Ebbe a lelki-szellemi vákuumba érkezik a felkérés a főváros félévszázados egyesítésének ünnepségére. És 1923-ban megszületik életének főműve, a 16. századi református költő-prédikátor Kecskeméti Végh Mihály 55. zsoltárparafrazisára készült *Psalmus Hungaricus*. Ennek vezérdallama református gyülekezeti énekeskönyvünk egyetlen Kodály-melódiája, sőt az egyetlen 20. századi dallamszerző éneke. Nagyszerű zenei akrosztikon: az 55. genfi zsoltár első sorának hangjai – mely zsoltár egyébként egy középkori gregorián, a *Lauda Sion Salvatore* első sorának szinte tökéletes átvétele – egyszersmind Kodály *Psalmus*-koráljának ütemkezdő hangjaival azonosak.

A művel kapcsolatban egy kapitálisan fontos aspektusra hadd hívjam fel a figyelmet, amelyet az elemzők nem említenek: talán Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének tanulsága magyarázza a műhez kapcsolódó zenekritika öncenzúrázó megkötöttségét: a zenetörténészek ugyanis évtizedekig említeni sem merték, hogy a *Psalmust* első renden Trianon sokkja hívta életre. Józanítóan szókimondó (évtizedekig követésre nem találó) összefoglalást találunk Prahács Margit tudós könyvtárigazgató 1944-ben írt cikkében: „Kodály Zoltán elévülhetetlen dicsősége, hogy ilyen alkotásra az a nemzet mutatott példát, amely a háború legnagyobb megcsonkítottja és mártírja volt: a magyar... A kifejezésnek milyen mélyről szakadó ereje és őszintesége kellett ahhoz, hogy boldog, gazdag országok, a magyar szenvedésektől olyan távolálló népek megrendülve figyeljenek fel a Magyar Zsoltár hangjaira, és megérezzék a benne rejlő nemzeti tragédiát.

Valóban ez a mű sohasem születhetett volna meg az előző korszak békés, nyárspolgári, önző légköréből. Ez csak a háborús szenvedéseiből, trianoni porba-

sújtottságából felemelkedő magyar lélek legmélyéről szakadhatott ki, ahol minden egyéni eltűnik egy nagy közösség sorsának egységében.

A *Psalmus Hungaricus* nemcsak örök művészi érték, hanem a magyar nemzet egyik legnagyobb szellemi kincse is. Mert ez rázta fel a magyar lelket aléltóságából, ez tanította meg újra hinni egy jobb jövőben” (Prahács).

Csomasz Tóth Kálmán professzortól tudjuk, hogy Kodály Árokháty Béla ösztönzésére kezdett foglalkozni a genfi zsoltárokkal. Az 1944-ben megjelent kétkötetes *Iskolai énekgyűjtemény*ben, amelyet Kerényi Györggyel közösen állított össze, és amelyben Kodály célul tűzte ki egy értékorientáltan magyar, egyszersmind európai énekanyag kijelölését, 10 genfi zsoltárt és 12 magyar történelmi dicséretet, hungarikát ad közre. Ezzel a magyar református egyházi zene legszebb hagyományát integrálja a magyar iskola egyetemes énekrepertoárjába. Kodály valamennyi genfi zsoltárból mindössze hetet tartott alkalmasnak arra, hogy többszólamú feldolgozást készítsen belőlük. A galántai boldog gyermekévekre visszagondolva pedig négy füzetből álló *Bicinia Hungarica* sorozatot állított össze iskolai használatra. Mennyi szeretet, egyszersmind nemzetnevelő koncepció fénylik ki a ciklushoz írt előszó mondataiból:

„GALÁNTAI NÉPISKOLA, mezítlábas pajtásaim: rátok gondolva írtam ezeket. A ti hangotok cseng felém ötven év kódén át. Hajigáló, verekedő, fészekiszedő, semmitől meg nem ijedő, talpig derék fiúk, dalos, táncos, illedelmes, jódolgó lányok: hová lettetek?

Ha minket akkor effélékre (s még egyre-másra) megtanítanak: be más életet teremthetünk volna ebben a kis országban! Így azokra marad, akik most kezdik tanulni, hogy nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, amiben mind egyek lehetünk. Akkor mondjuk majd csak igazán: ÖRVENDJEN AZ EGÉSZ VILÁG!” (Kodály 64, sic!).

A ciklus harmadik füzetében három zsoltártételt találunk (33., 124., 126.). Az 1925-től induló, nagyon hamar kibontakozó és máig élő Éneklő Ifjúság mozgalom az egynemű karra írt *150. genfi zsoltárt* kapja ajándékba. A második világháború tragikusan sötét 40-es éveit, és az azt követő időszakot vigasztalja, bátorítja a két *a cappella* vegyes kar, a *121. és az 50. zsoltár*. A budapesti Pózsonyi úti orgona szentelésére, Arany Sándor karnagy felkérésére készül az extatikus örömet közvetítő *114. zsoltár*.

A sorozatból méretét és mondanivalóját tekintve az 50.-et érdemes kiemelni, mint a legtöbb tanulsággal szolgáló klasszikus értékű zsoltárszöveget és a hozzá készített nagyszerű megzenésítést. A kompozíció üzenetének súlyát, mélységét születésének évszáma indokolja. 1948 és az ezt követő időszak kritikus periódusa volt nemcsak a magyar, de a világtörténelemnek is. A II. világháborút követően a nagy vereségek után a romok eltakarítása, az országépítés időszaka következhetett. Ilyenkor nem kerülhető el az őszinte számvetés. Ho-

gyan lehetne okulni hibáinkból? Hogyan leplezhetnénk le rossz döntéseinket? Botlásainkból, bűneink fogságából lehetséges-e a szabadulás? Hogy a számunkra két tragikusan vesztes világháború után végre áldás lehessen népünk jövőjén. Ezekre az égető kérdésekre adja meg a választ Kodály monumentális zsolttármotettája.

Az első versszakban az erőteljesen nagy ívű, klasszikusan szép dór hangnemű genfi zsolttárdallam unisono szólal meg. Ez a kálvini puritanizmust idéző egyszólamúság egyértelműen hangsúlyozza a mű nyitóképét, a világot megítélő Isten nagy fényességben való eljövételét.

A második strófa (amelyet a kopulázott vegyes kari kétszólamúság illusztrál) képekben még gazdagabb. A „megemésztő tűz”, a „nagy forgó szélvész” kifejezések, amelyek a fordító színes költői nyelvezetét dicsérik, az 1940-es éveket, a „minden népek”-et megítélő világégest juttatják eszünkbe. A genfi dallam, és a szikár, szükszavú ellenszólam az előadás marcato-karakterével lesz a Kodálynál oly sokszor megcsodált zenei képfestés kifejező példája.

A zsolttár harmadik versszakában Isten, az „igaz Bíró”, személyesen szólal meg, a zeneszerző számára a drámai fokozás lehetőségét kínálva. „Izráel ... én neked Urad és Istened vagyok, áldozattal keveset gondolok.” A kompozíció első nagyobb szakasza itt ér véget.

A folytatásban az ítéletes tónust a szelíd, mintegy kérlelő hang váltja fel. Isten az ő népét most figyelmeztetésképpen szólítja meg: fölösleges a külsőség, semmit nem ér az üres égőáldozat. Szinte játékos derűt kölcsönöz a második fél strófának a természet közeli mondat: „Hegyen, völgyön, erdőkön a vadakat, Ismerem és bírom a madarakat”. Az alt *cantus firmus*-a fölött a szoprán vidám és légius ellenszólama énekel.

Mi legyen hát a megoldás, a helyes cselekvés? Az ember által vágyott és kezdeményezett élő kapcsolat az Úr Istennel. Az ötödik versszak áhítatos megfogalmazásban ezt foglalja össze: „Szükségben tőlem segítséget kérj. Én megsegítlek, hogy engem dicsérj”. S ezzel szemben mi a valóság? A gonosz ember farizeus mentalitása. Az Isten szavai feddővé, indulatossá gerjednek. A képmutató felszín alatt a gyűlölködő, álszent hitelenség mérgez: „Ám gyűlöld és megveted Igémet”. A záró „Igémet” szó egy széles melizmával szinte lánggra lobban a vegyes karnak mind a négy szólamában, mint a hangokban fellobbanó tisztító tűz képi üzenete.

Mi lehet az Isten Igéje megtagadásának egyenes következménye? A tolvajjal, a paráználvaló közösségvállalás, a rágalmozás, a háborúságszerzés. Ebben a strófában a faktúra és a dinamika kontrasztjai a legdrámaibbak. Az alt visszafojtott unisonója a lopódzó, sunyi tolvajmentalitást, majd a teljes, osztott szólamú vegyes kar ítéletes fortissimója, éles diszsonanciái, kromatikája a „rút társaság”-gal való együtt örvendezést leplezi le.

Folyamatosan következik a hetedik strófa, amelyben a tenor *cantus firmus* szelíden, feddő hangon szól. A rágalmozó, felebarátot gyalázó viselkedés elnyeri méltó büntetését.

A befejező szakasz az ünnepélyes összefoglalás. A sokszólamú vegyes kar három oktáv dimenziójában, unisono énekli a zoltár dallamot, nyomatékosítva a végső mondanivalót: „Hallgassatok meg minden emberek, Kik az Istenről elfeledkeztek”. Az Istentől elrugaszkodott ember önmagában elveszett. Az egész mű mélypontja dallami és tartalmi vonatkozásban a következő négy szótag: „mentség nélkül”, amelyek dupla időértékekben augmentáltan szólnak meg. Ezen a mélyponton az ember menthetetlen! És ekkor jön a kimenekedés reménysugara: „Az ki hálát ad, engem az becsül.” A nyolcszólamú vegyes kar szoprán fődallamát Kodály végig dúr akkordok mixtúráival harmonizálja. Az utolsó ütemekből a vigasztaló ígért erő adó melegsége árad felénk: „...az ki jár ez úton, Nincs semmi kétség, kíséri áldásom”.

A nagy történelmi egyéniségek maradandó értékű megszólalásai és üzenetei sokszor sorsfordító eseményekhez kötődnek. Három évvel a trianoni békediktátum után született a *Psalmus Hungaricus*. Három évvel a II. világháború befejezése után komponálta a Mester az *50. genfi zoltárt*. Hogy mennyire jól látta a veszélyt, bizonyította a több évtizedes diktatúra, az ateista ideológiájával, az egyházi iskolák erőszakos államosításával. Kodály az *50. zoltárral* igaz megoldást mutatott, amely bő fél évszázaddal ezelőttől máig tükröt tart elénk, és mindenkori erőforrásul szolgál.

A kodályi életműben a genfi zoltárok mellett a történelmi (első renden a 16. századból származó) magyar dicséretnek feldolgozásai képviselik protestáns zenei anyanyelviségünk másik legfontosabb, speciális énektípusát. Ilyen a Ballasi versre írt bicinium, a *Bocsásd meg Úr Isten ifjúságomnak vétkét*, vagy a monumentális egyneműkari *Pünkösdlő* kezdő tétele: „*A Pünkösdek jeles napján...*”, a vegyes kari *Jövel Szentlélek Úr Isten*, vagy a Szkhárosi Horvát András versére, Székel Balázs dallamára írt *Semmit ne bánkódjál*, amelynek alapidallama 16. századi népének, költészetünknek ritka gyöngyszeme. Az erre készült nem mindennapi ajándékot Nagykörös kapta, amelynek református tanítóképzője a II. világháború kitörésének évében ünnepelte fennállásának 100. évfordulóját. Az intézménynek Márton Barna karnagy vezetésével nagyszerű férfikara volt. Nekik írta és dedikálta a Mester nagyszerű kompozícióját, amelynek vigasztaló üzenete itt is, mint oly sok más esetben, nemzetünkhöz, 1939 nemzedékéhez szól: „*Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy, az Atya Istennél, bizony te kedves vagy*”.

Sola scriptura (Egyedül a Szentírás) – hirdette a Reformáció, és Kodály ennek szellemében szimfonikus méretű, monumentális vegyes kart komponált a két világháború között, 1934-ben, *Jézus és a kufárok* címmel. A jeruzsálemi templomot megszenteltető pénzváltókat, galambárusokat Jézus korbáccsal

veri ki Isten házából: „*Írva vagyon, az én házam imádságnak háza, ti pedig mivé tettétek, rablók barlangjává!*” A kórus hatalmas disszonáns akkordtömbökkel erősíti fel Jézus szavait, felépítve a mű drámai csúcspontját. A „rablók” szót a visszhangos akusztika sokszor elismétli. És itt Kodály zeneszerzői leleménnyel mond kemény ítéletet. A szöveg ugyanis így folytatódik: „*Hallván ezt a főpapok és írástudók.*” A visszhang ellentmondást nem tűrően felel: *RABLÓK!* A magyarázat, az indoklás a folytatásban derül ki: „*El akarák őt veszteni, mert féltek vala tőle. Mivelhogy az egész sokaság rajta csüng vala, úgy hallgaták Őt!*” Kodály Károli Gáspár szövegére komponált nagyheti Jézus megjelenítése számunkra, az 500 éves Reformáció évében, nyomatékkal felértékelődik.

*

Kodály Zoltán nagyszerű tanítványokat nevelt a Zeneakadémián, akik életművének avatott továbbvivői lettek. A *Jézus és a kufárok* motetta mintapéldául szolgált Gárdonyi Zoltán számára, aki a rövid kánonoktól a kisoratóriumokig (*Memento, A sareptai özvegy, A tékozló fiú*) széles skálán készítette el a tiszta bibliai igerészek művészi zenei megfogalmazását. Ádám Jenő, aki az iskolai énektanítás módszertanának világsikert aratott kidolgozója, karnagyként, zeneszerzőként, a zoltár karizmatikus, hangzó életre keltő tanítójaként, Bárdos Lajos pedig sokoldalú, ökumenikus, polihisztor egyházenészként, felfedező-elemző tudósként lett a 20. század magyar zenéjének meghatározó, messze sugárzó egyénisége. Vass Lajos egyházzenei munkásságát még a szakma sem ismeri igazán. Ráday Pál énekeit szedi csokorba hitvallásosan magyar hangvételő *Ráday-kantátája*, amelyet a Budapesti Ráday Kollégiumnak készített. A debreceni Kántusnak írta a *Furor bestiae* (A fenevad dühöngése) című gályarab kantátáját, amelyet a gályarab lelkipásztorok szabadulásának 300. évfordulójára komponált, továbbá a bibliai szövegre készített *Kiáltó szó*, és a Magyar Lajos soraira írt *Kőrösi Csoma Sándor üzenete* című motettáit.

*

Ha Kodály Zoltán itt élne ma köztünk, mit tapasztalna? Azt találná, hogy az iskolai énekórák száma méltatlanul alacsony, s így az ének, mint tantárgy működésképtelen. Megszűnnek, vagy ellehetetlenülnek az ének-zene tagozatos iskolák. Szokolay Sándort idézem: „*Fájdalommal kérdezem, a világon akadna-e még egy nemzet (saját szegényére), amelyik Kodályát nem veszi be saját Nemzeti Alaptantervébe?*” Egy amerikai énekpedagógus, aki a Kecskeméti Kodály Intézetben sajátította el a „magyar módszert”, a közelmúltban Magyarországra visszajöve felháborodva kérdezte: hogyan hagyhattátok ezt a csodálatosan magas színvonalat eddig süllyedni? Legolvasottabb napilapunk kifícamodott ötlettel állt elő évekkkel ezelőtt: mivel a klasszikus zene alkotóereje kiapadt, és, egy pedagógus-felmérés szerint, az embereknek csak egy százalékát érdekli, az egyetlen megoldás – rockzenét az iskolákba! Azt hiszem, nem igényel kommentárt.

Fordítsuk meg az érmet, vegyük számba a pozitív jelenségeket is. Református iskoláinkban bevezették az egyházi ének-zene tantárgyat. Nyári kántorképző tanfolyamaink hűségesen, lélekkel, magas színvonalon végzett munkája évről évre egyre gazdagabban termik áldásos gyümölcseiket. Az itthoniakat, de a határainkon túl Nagyváradot és Székelyudvarhelyt közlő ismerve, ezeket tanúsíthatom. A különféle iskolatípusok egyházzenei tanszakai ökumenikus szellemben főleg elméleti alapot adnak. Református tanítóképzőink kántori tanszakain kevesen végeznek, s mivel a státusz nem nyújt egzisztenciális biztonságot, a diplomások sokszor más pálya felé orientálódnak. Felértékelődnek viszont református művészeti iskoláink, példamutatóan tartalmas táboraink (pl. Vésztő), vagy a több mint félévszázad óta megrendezésre kerülő zenei hét Tahiban. Egyre gazdagodóan jelentkeznek a Kálvin Kiadó egyházzenei kiadványai. Ilyen a 2007-ben megjelent *Az Úrnak zengjen az ének* ifjúsági énekeskönyv, amelyet igyekeztem Kodály Zoltán szellemében megszerkeszteni. A már-már követhetetlenül gazdag CD-kínálat is tartalmaz értékes egyházzenei anyagot (pl. a *Református énekek sorozat a Művészetek palotájában*). Mindenképpen meg kell említenem az előző években néhány új orgona örvendetes megszületését, vagy megújulását. Teológiáinkon, lelkészképzésünkben viszont az egyházi ének-zene oktatás feltételei (tantárgyak, óraszám), a többi történelmi egyházal összehasonlítva, szegényesek; a sor végén vagyunk. A debreceni Teológián szerzett sok éves tapasztalatom mondatja velem: a helyzet nem tűr halasztást, sürgős megoldásért kiált.

*

Ma élő zeneszerzőink világszínvonalon viszik tovább a kodályi örökséget. Orbán György magyar bibliai szövegre írt oratóriumai (*Passió, Karácsonyi oratórium*), genfi zsoltárfeldolgozásai, Szokolay Sándor kánonjai, könnyebb-nehezebb szakrális tematikájú kórusművei, a Lutheránia ének-zenekarának készített, az egyházi év alkalmaira komponált kantátái (*Luther kantáta, Karácsonyi pasztorál, Pünkösdi ének, Kantáta a gályarabok emlékére* és a többi), Vajda János *Pater noster*, vagy az 500 éves Reformáció alkalmára készített *Istenes ének* című oratóriumai a 21. század magyar zenetörténetének maradandó értékei. A *Pater noster* 2006-ban hangzott el Debrecenben, a Bartók Béla Nemzetközi Kórusverseny nyitókoncertjén. Alcíme: *Az elnyomott jobbágyok Miatyánkja a földesurak ellen*. A mű 18. századi ismeretlen debreceni református diákköltő versére készült. Az ősbemutató hallgatójaként úgy éreztem, megszületett századunk új *Psalmus Hungaricus*.

*

Szabó Dezső Bartókra és Kodályra, a „példamutató nagy ikerpárra” gondolt, amikor gyönyörű összefoglalásul ezt mondta: „*Micsoda mennyei Jóvátételi Bizottság szavazta meg számunkra e két roppant biztatást, Bartókot és Kodályt e*

mohácsivészes mocsaras napokban” (Budai Balogh). Hinnünk kell, hogy a nem túl távoli jövőben maradéktalanul megvalósulhat az, amit a kisdíák Kodály Zoltán álmodott meg először a nagyszombati templomkarzaton: az erős és egészséges Éneklő Magyarország. És ebben református egyházzeneinknek is jelentős szerephez kell jutnia.

Hivatkozások

- Bónis Ferenc: *Hódolat Bartóknak és Kodálynak*. Budapest, Püski, 1992. 12.
Kodály Zoltán. *Visszatekintés: Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok I*. Szerkesztette Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 1974. 64.
Prahács Margit: *Kodály Zoltán "Psalmus Hungaricus"-a*. Éneklő Ifjúság Vol. III. (10.) (1944. jún.) 3.
Szokolay Sándor: *A magyar zene Európában*. Zeneszó – a KÓTA lapja, XIV. (4.) 2004. 3.